

Eticko-ekonomické myšlienky vybraných predstaviteľov metodologického individualizmu

Ethic and Economic Ideas of Selected Representatives of Methodological Individualism

Marián VONGREJ

Abstrakt

Normatívny prístup v ekonómii predstavuje dôležité miesto v chápaní javov a procesov v mikroekonómii a následne aj v makroekonómii. V rámci skúmania eticko-hospodárskych myšlienok vychádzame v nasledujúcom článku z vybraných predstaviteľov metodologického individualizmu: F. A. Hayeka, M. Novaka, J. Buchanana a G. Beckera. Metodologický individualizmus sme zvolili preto, lebo si myslíme, že ak by sme pri skúmaní morálnych aspektov v ekonomike či spoločnosti chceli vychádzať od jej základov, museli by sme zrejme upriamiť pozornosť na jednotlivca, jeho potreby, motivácie či ciele, čiže by sme vychádzali práve z metodologického individualizmu, nie z metodologického kolektivismu.

Kľúčové slová

Etika, F. A. Hayek, M. Novak, J. Buchanan, G. Becker

Abstract

Normative approach in economics is an important element in understanding the phenomena and processes in microeconomics and consequently in macroeconomics. In examining the ethical and economic ideas we focus in the next article on selected representatives of methodological individualism: F. A. Hayek, M. Novak, J. Buchanan and G. Becker. The reason of author's choice for the methodological individualism lies in the opinion that if we want to examine the moral aspects of the economy and the society, we should come out from the base (foundation). This means to draw attention to the individual's needs, motivations or objectives. This requires the methodological focus on methodological individualism, not on the methodological collectivism.

Key words

Ethics, F. A. Hayek, M. Novak, J. Buchanan, G. Becker

JEL Classification

B 20, B 31, K 40

Príspevok vznikol v rámci riešiteľskej úlohy pre projekt VEGA (1/0889/13) „Význam novej inštitucionálnej ekonómie v súčasnom období“ (50%).

Príspevok vznikol v rámci riešeného projektu OP VaV s názvom Vytvorenie excelentného pracoviska ekonomického výskumu pre riešenie civilizačných výziev v 21. storočí (ITMS 26240120032). Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ.(50%)

Úvod

Ľudskú spoločnosť odlišuje od primitívnej divošskej či zvieracej spoločnosti aspekt civilizovanosti – schopnosti uvedomelého nazerania na budúcnosť. Dôležitosť hodnôt v správaní sa jednotlivcov je určujúca pre správanie sa spoločnosti, pretože každý celok sa skladá z detailov. Tak ako existujú pravidlá trhu, musia existovať i pravidlá morálne. Keď sa človek neriadi pravidlami etiky, musí čakať, že bude niesť podobné dôsledky, ako pri ignorácii pravidiel trhu.

1 Friedrich August von Hayek

V 50–tych rokoch 20. storočia pôsobil Friedrich August von Hayek (1899-1992) na Chicagskej univerzite ako profesor sociálnych a etických vied. Vo svojich dielach a výskume sa zaoberal vznikom morálky v slobodnej otvorenej spoločnosti. Vo svojej teórii rozlišuje Hayek vznik inštitúcií spôsobom taxis a kozmos. Inštitúcie „taxis“ vznikli zamýšľaným plánovaním, kým „kozmos“ nezamýšľane, spontánne. Inštitúcie ekonomického a sociálneho vývoja nie sú výsledkom plánovanej, no spontánnej ľudskej činnosti.

Morálka (ako i mnohé iné pravidlá) sa vyvíjali na základe spontánneho poriadku (kozmos): „Rozvoj zvykov a morálky je experimentálnym procesom, v ktorom alternatívne pravidlá súťažia a tie najúčinnejšie sú vybrané úspechom krajiny, ktorá sa nimi riadi a môžu v neposlednom rade poskytovať model vhodného zákonodarstva“.¹ [6, s. 53] Následne vzniká otázka, v akej miere má morálka vplývať a obmedzovať právomoci zákonodarnej moci a kam môžu siahať právne normy a princípy. Právo a morálka by mali byť podľa Hayeka úzko prepojené, mala by existovať medzi nimi súhra, ktorá by mala viesť k určitému ideálu

¹ V tomto prípade ide o akúsi alternatívnu interpretáciu Kantovho imperatívu.

otvorenej spoločnosti, kde by morálne i právne pravidlá mali platiť a byť aplikovateľné pre všetkých rovnako, aby sa tak dosiahol univerzálny mierový poriadok. Tu však v bežnom živote nastáva určitý problém, ktorý spočíva v tom, že síce navonok „moderný človek prijíma v princípe ideál, že by pre všetkých ľudí mali platiť rovnaké pravidlá, v skutočnosti ich pripúšťa len pre tých, ktorých považuje k sebe podobným a len pomaly sa učí rozširovať okruh tých, ktorých naozaj prijíma za ľudí, ako je on sám“ [6, s. 54], inými slovami, človek sa snaží selektovať pre neho samého a pre neho stotožnenú skupinu ľudí (ne)platné princípy, na základe ktorých by sa mal(i) správať.

F. A. Hayek sa zamýšľal nad vzájomným formovaním spoločnosti a vývojom morálnych pravidiel v nej. V dávnej minulosti existovali rôzne rodové a kmeňové spoločenstvá, v ktorých platili individuálne pravidlá, pre každú spoločnosť iné. Vývojom celkovej civilizácie však tieto kmeňové bunky strácali silu, napríklad aj tým, že sa ľudia z rôznych kultúr vzájomne rodinne alebo teritoriálne miešali. Tak sa stávalo, že pravidlá vedúce k poriadku vo vnútri malého kmeňového spoločenstva sa postupom času stávali rozpornými z hľadiska pravidiel súdržnosti veľkej spoločnosti, kde začali platiť tzv. abstraktné pravidlá. Rodové pravidlá totiž nemohli byť z dlhodobého hľadiska celospoločensky univerzálne aplikovateľné, čo viedlo k nemožnosti „vytvorenia univerzálneho mierového poriadku, ktorý by mohol integrovať celé ľudstvo do jednej spoločnosti“. K tomu F. Hayek dodáva:

„Zatiaľ čo v kmeňovej spoločnosti je podmienkou vnútorného mieru oddanosť všetkých členov nejakým spoločným viditeľným účelom a najmä vôli niekoho, kto môže rozhodovať, čo v danom okamžiku tieto účely predstavujú a ako majú byť dosiahnuté, otvorená spoločnosť slobodných ľudí začne byť možná, len keď sú jednotlivci obmedzení len na poslušnosť voči abstraktným pravidlám, ktoré vyznačujú oblasť prostriedkov, ktoré smie každý používať pre svoje účely. Morálne názory, ktoré sú v základoch otvorenej spoločnosti, boli po dlhú dobu obmedzené na malé skupiny v niekoľko málo mestských lokalitách a všeobecne začali ovládať právo a myslenie západného sveta pomerne nedávno... Morálne city, ktoré otvorenú spoločnosť umožnili, vyrástli v mestách, v centrách obchodu a remesiel.“ [6, s. 133, 134]

Aj napriek neustálemu civilizačnému pokroku a vývoju slobodnej spoločnosti vidí Hayek stály konflikt medzi abstraktnými (slobodnou spoločnosťou spontánne vytvorenými a vhodnými pre dosahovanie univerzálneho mieru) a kmeňovými (v rôznej miere tradičnými, fundamentálnymi, rigidnými) pravidlami:

„Pokrok spravodlivosti postupoval až do nedávnej doby ako rast prevahy všeobecných [abstraktných] pravidiel správneho chovania platných pre naše vzťahy k akémukoľvek

(spolu)členovi spoločnosti nad zvláštnymi pravidlami slúžiacimi potrebám jednotlivých skupín. Je pravda, že sa tento vývoj do určitej miery zastavil na národných hraniciach; avšak poväčšine boli národy tak veľké, že tento vývoj prinášal postupné nahradzovanie pravidiel organizácie, pravidlami spontánneho poriadku otvorenej spoločnosti.“ [6, s. 136]

Hayek sa na druhej strane nebráni faktu, že aj „kmeňové“ zastaralejšie pravidlá majú určitý význam vo fungovaní slobodnej spoločnosti a že môžu v nej „koexistovať“ a vstup do ich štruktúr je slobodný a dobrovoľný, no upozorňuje, aby moc pravidiel týchto skupín sa celospoločensky nepresadzovala. To by mohla byť cesta k propagácii myšlienok, obmedzujúcich slobodu a dôstojnosť človeka. V slobodnej spoločnosti je totiž:

„...dôležité, aby sa jasne rozlišovalo medzi morálnymi pravidlami, ktoré nie sú vynucované a právnymi pravidlami, ktoré vynucované sú. Ak majú byť menšie skupiny integrované do obsiahlejšieho poriadku spoločnosti ako celku, musí sa tak diať slobodným pohybom jednotlivcov medzi skupinami, do ktorých môžu byť jednotlivci prijatí, ak sa podriadia pravidlám.“ [6, s. 136]

V otvorenej spoločnosti, ktorá je životaschopnejšia ako uzavretá kmeňová, pretože vznikla podľa Hayeka spontánne pomocou abstraktných pravidiel, sa však napriek jej výhodám odohrávajú situácie, kedy sa snažíme robiť dobro v prospech konkrétnych potrieb známych ľudí. Tento princíp je nadradený pomáhaniu tým, ktorých nepoznáme a motív pomáhania druhým je poväčšine ziskový.² Človek môže mať z pomoci druhým zisk v podobe pocitu z vykonania dobrého skutku, alebo (aj) aby stúpol vo vlastných očiach alebo u iných a tak sa mu zvýšil celospoločenský kredit. Avšak skutočnosť je podľa Hayeka taká, že napríklad dobrým využitím prostriedkov zo zisku je postaviť vo svojom vlastnom meste nemocnicu, čo prinesie prospech väčšiemu počtu ľudí, ako „keby sa sústredil na uspokojovanie potrieb [pre neho] známych ľudí. Je vedený neviditeľnou rukou trhu k tomu, aby prinášal moderné pohodlie i do najchudobnejších domov, o ktorých ani nevie“. [6, s. 134]

V otvorenej spoločnosti vidí pre jej fungovanie a zachovávanie dobrých vzťahov v nej dôležité vlastnosti a „hodnoty, ako je priateľnosť a zmysel pre humor, osobná skromnosť a rešpektovanie dobrých úmyslov iných ľudí“ [4, s. 21] a taktiež vytvorené pravidlá (sociálne pravidlá, morálne kódexy, zvyky, zákony), ktoré znemožňujú určitý druh správania, no

² Ziskovým motívom je aj to, že ľudia vyčleňujú peniaze zo ziskových prostriedkov a nie jednoducho altruisticky tak, že namiesto zamýšľaného (individuálneho alebo podnikateľského) plánu, vložia prostriedky na pomoc druhým skôr, ako by ich činnosťou dosiahli peňažný zisk. Svoje disponibilné zdroje sa snažia vložiť najprv do ich vlastného podnikateľsky preferovaného výstupu a až, keď im výstup prinesie zisk, pomôžu druhým, nie skôr. Umenie je však vynaložiť prostriedky z toho, čo mám (a chcem zapojiť do podnikateľskej činnosti) pred vytvorením zisku, a alternatívne ich použiť na pomoc iným. Je to oveľa ťažšie, ako najprv vyprodukovať zisk a z neho vyčleniť prostriedky na pomoc.

zároveň prenechávajú voľnosť v konaní rôzneho druhu, až kým nie sú pritom ohrozené záujmy druhých, rešpektujú sa pravidlá. Zároveň dodáva, že meniacim sa celospoločenským podmienkam treba prispôsobovať aj prax v oblasti morálnych a zákonodarných pravidiel. Takéto kroky si vyžadujú múdre poznanie toho, ako konať. Čo však má dlhodobý (ba priam možno až nemenný) význam pri utváraní zdravej spoločnosti je inštitút súkromného vlastníctva, česťnosť a rodina. Ak napr. nejaké náboženstvo má pevne a funkčne zakorenené tieto tri inštitúcie, má zmysel a dlhodobo pretrváva.

2 Michael Novak

Americký filozof a ekonóm so slovenskými koreňmi Michael Novak³ (*1933) sa vo svojich dielach zaoberá otázkami fungovania demokratického systému. Je veľkým zástancom osobnej i ekonomickej slobody a morálke dáva v ekonómii dôležité miesto. Novak spojil náboženstvo (hlavne kresťanstvo) s ekonómiou a jeho myšlienky mali zrejme veľký vplyv na encykliku Jána Pavla II. *Centesimus Annus* (Stý rok; 1991).

Slobode človeka patrí kľúčový existenčný význam. Je posvätná, nedotknuteľná, neodcudziteľná a daná Bohom. Odvíjajú sa od nej ostatné atribúty ľudského života. Nemenší význam prináleží súkromnému vlastníctvu, ktoré je úzko späté práve so slobodou a kto má v moci majetok druhého, oberá ho o slobodu. Samozrejme je nebezpečné zamieňať si slobodu za svojvôľu, preto musí byť spojená sloboda so zodpovednosťou. Preto by ľudia v hospodárskom i osobnom živote mali pozeráť na druhých ako na cieľ, nie ako na prostriedok.

Etiku v náboženskom kontexte vníma pozitívnejšie ako deontologickú alebo utilitaristickú. V náboženskom ponímaní jedná človek pred Bohom, kým v nenáboženských etikách nie. V náboženskej etike vytvára človek jednanie v súkromí s odlišným rešpektom vzhľadom k zodpovednosti, čo u deontologickej alebo utilitaristickej etiky neplatí s takou veľkou váhou.

V najznámejšom diele *Duch demokratického kapitalizmu* (1982) i v diele *Filozofia slobody* (1990) Novak vysvetľuje pojem „duch kapitalizmu“ ako tri systémy: ekonomický,

³ Od roku 1969 je k piatim oficiálnym Nobelovým cenám priradená i Nobelova cena za ekonómiu. Okrem nich existujú aj ďalšie ocenenia, napr. Templetonova cena, pomenovaná po anglickom podnikateľovi J. M. Templetonovi, ktorému v kontextoch Nobelových cien chýbal duchovný (teologický) prvok ako jeden z atribútov všeobecného pokroku a prínosu ľudstvu. V roku 1992 dostal Templetonovu cenu i Michael Novak. Jeho ocenenie sa týkalo prínosu k humanizácii ekonomickej vedy koncepciou demokratického kapitalizmu, založeného na etických a morálnych princípoch.

politický a kultúrny (morálno-kultúrny): „Každá ľudská bytosť je zároveň politický občan, ekonomický činiteľ a nositeľ morálky a kultúry. Vnútorne nie sme rozdelení do troch oblastí, sme jedno. V každom živote jednotlivca musia byť tieto tri oblasti zjednotené. Aby sme mohli žiť ako slobodní muži a ženy, musíme na seba vziať zodpovednosť vo všetkých týchto troch oblastiach“ [9, s. 147]. Ak je jeden z daných systémov zanedbávaný, človek sa nestáva podľa Novaka ozajstným človekom.

Ekonomický systém ducha kapitalizmu by mal mať trhový charakter. Politické zriadenie musí rešpektovať slobodu, vlastníctvo a právo na život. Ak má byť preto v spoločnosti demokracia, aj politický systém musí byť zlučiteľný s trhovým mechanizmom. „Ekonomické slobody sú totiž bez politických slobôd vnútorne nestabilné. Občania, ktorí dosiahnu slobody v ekonomickej sfére, sa začnú čoskoro dožadovať i slobôd politických“ [8, s. 14]. Podľa Novaka „legitimita demokratického systému nespočíva v tom, že by sľuboval všetkým rovnaké úspechy, ale v tom, že ponúka všetkým rovnaké príležitosti“ [8, s. 15]. Obidva prvky (politický, ekonomický) musia mať v treťom prípade určitý morálny a kultúrny základ, pretože „bez istých morálnych a kultúrnych predpokladov o povahe ľudského jedinca a ľudských komunít, o slobode a hriechu, o možnosti ovplyvňovať dejiny, o práci a úsporách, o zdržanlivosti a vzájomnej spolupráci, sa nedá doceliť, aby kapitalizmus a demokracia fungovali“ [8, s. 16].

Pod demokratickým kapitalizmom si preto človek nemá predstavovať len systém slobodného podnikania. V demokratickom kapitalizme zohráva v hospodárskom živote dôležitú úlohu morálno-kultúrny systém „množstvom legislatívnych a nezastupiteľných úloh, počínajúc povzbudzovaním zdržanlivosti, usilovnej práce, sebaovládania a sebaobetovania pre budúcnosť a končí dôrazom na šľachetnosť, súcit, integritu a starosť o všeobecné blaho“ [8, s. 54].

Novak sa v diele *Filozofia slobody* zamýšľa nad Smithovou otázkou zdroja bohatstva národov, prichádza k záveru, že je ním *caput* (mozog, myseľ, dôvtip, invencia). Zdrojom bohatstva spoločnosti v ére globalizácie už preto nie sú pôda, drahé kovy, obchod, alebo samotná práca, ale hlavne intelekt. Preto by mal byť kapitalizmus založený na ľudskom intelektu, na akomsi „homo creatur“, na prvkoch rešpektovania (súkromného vlastníckeho i osobného ľudského) práva, na platných morálnych aspektoch. Ľudský kapitál v žiadnom prípade neberie do úvahy iba „ekonomické skutočnosti, ale sa jedná o širší morálny koncept“ [10, s. 65]. Ľudský intelekt vyznačujúci sa poznatkami, know-how, invenciami a inováciami

je u Novaka nadradený materialistickému ponímaniu ekonómie, kde sa vyzdvihuje používanie a výroba materiálnych statkov.

Nadradenosť ducha nad hmotou dosvedčujú i znalosti modernej fyziky, ktoré ukazujú, že hmotný svet existuje len vďaka „nehmotnému“ a preto hmota znamená menej než rozum (duch)⁴. Preto je ľudský kapitál (vytvorený duchovnými aktivitami procesom vzdelania) faktorom prispievajúcim k bohatstvu akejkoľvek spoločnosti a „ľudské schopnosti kreatívneho jednania sú príčinou bohatstva národov a z ekonomického hľadiska predstavujú najdôležitejšiu formu kapitálu“ [10, s. 55].

Ďalším príkladom, prečo materiálne (zdroje) bohatstvo nemusí zákonite viesť k blahu spoločnosti je fakt, že sú krajiny s bohatou základňou prírodných zdrojov (niektoré africké alebo juhoamerické štáty, napr. Líbya, Venezuela), avšak nepatria k vyspelým. Na druhej strane sú štáty s nedostatkom prírodných zdrojov, no zastávajú vrcholné priečky ekonomického rozvoja (Izrael, Japonsko, Hongkong, Luxembursko, Švajčiarsko).

Novak sa nevyhýba ani poznámkam k transformačnému procesu, prebiehajúcemu v bývalých socialistických krajinách strednej, juhovýchodnej a východnej Európy. Ako sme už prv uviedli, patrí k veľkým odporcom centrálne plánovaného ekonomického systému.

Domnieva sa, že pri postupnej transformácii sa pozornosť politikov a ekonómov venovala len politicko-ekonomickým aspektom, a kultúrno-morálny faktor ostal v úzadí. Práve systém kultúry a morálky zohráva „nezastupiteľnú úlohu pri rozvíjaní každodenných návykov a praktík, ktoré umožňujú fungovanie slobodnej spoločnosti a ktoré sú tými, čo najviac formujú ľudský kapitál spoločnosti“ [10, s. 78].

Úspešný transformačný proces by mal podľa M. Novaka obsahovať štyri morálno-kultúrne myšlienky:

1. človek by nemal uvažovať len na základe neoklasického ekonomického človeka, ale jeho správanie by malo viesť k dodržiavaniu zákonov a prejavovaniu sympatie voči blíznym,
2. pravda by nemala spadať do úrovne jej relativizovania, pretože bez objektívneho ponímania morálky sa dajú ospravedlniť akékoľvek zločiny. Pravda by mala byť jednoduchá, absolútna i legislatívne preukázateľná,
3. podnikanie by nemalo mať prvoradý cieľ, založený len na vytváraní zisku,

⁴ Materiálny predmet sa totiž skladá z malých častíc, ako molekuly, atómy, protóny, elektróny, neutróny, quarky, ktoré sú vzájomne pospájané neviditeľnými a „nevnímateľnými jednotkami energie“ a väzbami nehmotného charakteru. Aj preto je potrebné na rozbitie atómu nesmierne veľkú energiu, pretože pri „delení“ atómu sa rušia silné „nehmotné“ väzby medzi vnútornými časticami atómu.

4. vzájomná medziľudská spolupráca a dôvera by v týchto krajinách mala byť opakom postoja homo homini lupus (človek človeku vlkom).

Novakov duch demokratického kapitalizmu by mal platiť v každom, k demokracii sa meniacom politicko-ekonomickom systéme. Je to dosiahnuteľné len v zapojení všetkých troch (politický, ekonomický, morálno-kultúrny) subsystémov naraz.

3 James Buchanan

Efektívne fungovanie trhového mechanizmu i celej spoločnosti vidí James Buchanan (1919-2013) nielen vo formálne uzákonených pravidlách (ktoré aj tak nezabránia podvodom), ale najmä v reálne dodržiavaných a rešpektovaných nepísaných pravidlách etického charakteru. Tým, že zákony bez morálky sú márne, práve nepísané pravidlá by mali presahovať „hranice práva“. Etika používaná v praxi zvyšuje podľa Buchanana efektivitu trhového mechanizmu, „ba dokonca je produktívnu v zmysle ekonomického hodnotenia. Je zvláštnym „verejným statkom“: pokiaľ všetci dodržiaú katallaktické pravidlá, vedie sa všetkým lepšie“ [3].

Na príklade Robinsona a Piatka sa snaží Buchanan ukázať fungovanie vzťahu medzi úplne neznámymi a (jazykovo, rasovo, kultúrne, intelektuálne a pod.) odlišnými jedincami. I napriek zjavným odlišnostiam je medzi sebou možné vzájomne „vstupovať do výmenného vzťahu v najširšom slova zmysle (interakcia nutne nemusí byť „ekonomická“); uznanie druhého ako subjektu recipročnej interakcie následne vedie k tomu, že sa k nemu chováme s rešpektom, o ktorom predpokladáme, že bude vzájomný“ [3]. Tento vzťah sa stáva akýmsi „etickým minimom“, pretože „možnosťou spoľahnúť sa, že i v rámci neosobných interakcií budú partneri dodržiavať spomínané pravidlá, sa následne neobyčajne rozširuje horizont obchodných kontaktov (v opačnom prípade by sa jedinec musel obmedziť na obchodovanie s ľuďmi, ktorých osobne pozná a má k nim dôveru)“ [3].

Etiku označuje Buchanan za „verejný statok“, do ktorého je veľmi dôležité investovať nie finančným zmyslom slova, no „kázaním“ o „poctivosti v jednaní, ktorá má siahať ďaleko za hranice toho, čo vyžaduje právo. Investície do etiky majú zároveň inštruktážnu dimenziu – je treba, aby sa netriviálny poznatok ekonomickej vedy, že totiž individuálne dodržiavanie

katallaktických pravidiel, pokiaľ tak robia všetci, zvyšuje agregátne výsledky, zakorenil vo vedomí všetkých ľudí“ [3].

Vo fungovaní etického verejného statku vidí Buchanan kľúčovú úlohu v správaní sa politikov. Je zástancom myšlienky, že chovanie v politike sa recipročne odráža v správaní sa vo vnútri trhového mechanizmu (a naopak). Aby videli občania v politike akýsi vzor chovania, mali by vidieť zo strany politikov úsilie vzdávať sa „nedotknuteľnosti a nadradenosti“ a siahť po „spoločne zdieľanom prospechu“ [3], ktorý zodpovedá predstavám voličov. K takémuto politickému správaniu však nestačia „formálne pravidlá vtelené do ústavného práva; podobne, ako je tomu v rámci sféry trhu, musí tu pôsobiť navyše etická kultúra siahajúca ďaleko za hranice ústavného práva“ [3].

Nech by existoval akýkoľvek naoko dokonalý právny systém, vždy sa nájde medzera, ktorú pozná úzky okruh ľudí (nakoniec môže ísť aj o samotných tvorcov oných zákonov). Avšak neetické môže byť to, čo nie je obsiahnuté v zákonoch, ba dokonca aj samotné zákony bývajú v rozpore s morálkou. „V chovaní ľudí i štátov aj v tých prípadoch, kedy existujú ústavou zaručené práva, sa morálne pravidlá komolia, zákon sa ignoruje a prekrúca tak, aby vyhovoval autoritám“ [7, s. 192].

Je to z toho dôvodu, že nie všetko ľudské chovanie sa dá vtesnať do písaných pravidiel, aj preto by morálne nepísané normy mali byť nadradené tým písaným.

Problémom politickej kultúry býva nevynutiteľnosť predvolebných sľubov. Politici sa ináč správajú v predvolebnom a inak v povolebnom období. Mnohí uzákonia také pravidlá, ktoré im vyhovujú, pritom občania môžu mať na ne odlišný názor. Zdá sa, že politici nenesú príslušnú zodpovednosť svojich sľubov a služba občanovi sa stráca v tieni vlastných záujmov. Ako riešenie by mohlo byť zdokonalenie volebného systému a princípov, kedy v prípade neuplatňovania sľubov by mohol byť politik ľuďom odvolaný. Kroky donútenia politických špičiek k väčšej službe ľuďom môže nastať asi len pod tlakom voličov.

4 Gary Becker

V 18. storočí Claude Adrien Helvetius (1715 – 1771) odvodzoval nemorálne správanie ľudí nie z ich skazenej povahy, ale zo zlého zákonodarstva, ktoré umožňovalo nemorálny spôsob života. Chcel dosiahnuť, aby boli v rámci vtedajšej legislatívy tak prísne zákony, ktorých tresty by boli mnohonásobne vyššie, ako úžitok (výnos) z nemorálneho konania. Vtedy by podľa Helvetia páchali zlo len neuvedomelí blázni.

S niečím podobným prišiel aj predstaviteľ chicagskej školy Gary Becker (1930-2014), ktorý označoval ekonómiu ako „imperálnu vedu“, pretože mala dosah aj v princípoch iných vied a veľa z nich čerpala. (Ne)morálne rozhodovania pochádzajú podľa neho z nákladov a výnosov spätých s konaním.⁵ Táto myšlienka má svoje korene v neoklasike: „Neoklasickí ekonómovia analyzovali zločin v pojmoch nákladov a výnosov. Tvrdia, že pravdepodobnosť uväznenia a usvedčenia, veľkosť trestu a veľkosť koristi, tj. náklady a výnosy, korelujú s frekvenciou a veľkou rozmanitosťou trestných činov, ktoré boli spáchané, vrátane vražd a únosov“. [5, s. 202] Napr. kriminálnik si najprv „vypočíta“ náklady spojené s chytením, usvedčením a odsúdením a porovná ich s výnosmi, ktoré získa, ak sa na jeho zločin nepríde, alebo mu nebude dokázaný. Takéto porovnávanie nákladov, výnosov (maximalizovania úžitku) či pravdepodobnosti, zakomponoval Becker napríklad aj do oblasti rodinných vzťahov (vstup do manželstva, resp. rozvod, zmysel štúdia, navštevovanie kostola).

Správanie človeka nie je podľa Beckera motivované len sledovaním vlastných (egoistických) záujmov, ako sa veľakrát všeobecne myslí. Celkové správanie je poznačené a určované omnoho bohatším súborom hodnôt, preferencií, na ktoré majú nemalý vplyv napr. tradície, zvyky (dobré i zlozvyky), príjem, príležitosti, jednanie druhých a dokonca i faktor času. Ľudské „chovanie je prezieravé a je rovnako konzistentné v čase. Snaží sa [človek] predovšetkým čo najlepšie predvídať neisté dôsledky svojho jednania. Prezieravé jednanie však môže stále vychádzať z minulosti, pretože minulosť môže vrhať na postoje a hodnoty dlhý tieň“. [1, s. 187]

Záver

Rakúsky ekonóm F. A. Hayek je zástancom slobody (ekonomickej) činnosti človeka, no zároveň musí byť podľa neho táto činnosť ohraničená pravidlami. V prípade porušovania týchto spoločensko – hospodárskych pravidiel má daný subjekt znášať príslušné konsekvencie. Michael Novak analyzuje politický, ekonomický a kultúrny systém kapitalizmu. Ak je čo len jeden z nich zanedbávaný, hospodárstvo, politický systém krajiny i samotný človek degraduje. Hlavný predstaviteľ teórie verejnej voľby James Buchanan poukazuje na vzťah politiky a ekonomie. Efektívne fungovanie trhového mechanizmu i celej spoločnosti vidí nielen vo formálne uzákonených pravidlách, ale najmä v reálne

⁵ Totožnú myšlienku zdieľa aj A. Etzioni (*1929): „Ľudia budú klamať, podvádzať a porušovať ďalšie morálne príkazy, kedykoľvek môžu očakávať, že nebudú pristihnutí, alebo ich pokuta bude nižšia, než ich prínos.“ [5, s. 56]

dodržiavaných a rešpektovaných nepísaných pravidlách etického charakteru. Správanie človeka nie je podľa G. Beckera motivované len sledovaním vlastných záujmov, no bohatým súborom hodnôt, preferencií, na ktoré majú vplyv napr. tradície, zvyky (dobré i zlé), príjem, príležitosti, jednanie druhých a dokonca i faktor času.

Použitá literatúra

- [1] BECKER, G. 1997. Teorie preferencí. Praha: Grada Publishing, 1997. 350 s. ISBN 80-7169-463-0
- [2] BUCHANAN, J. 2002. Politika očima ekonoma. Praha: Liberální institut, 2002. 136 s. ISBN 80-86389-21-9.
- [3] BUCHANAN, J.: Beyond Law: The Institutionalized Ethics of Liberal Order. (Výročná prednáška Liberálneho inštitútu v Prahe, dňa 10. 9. 2002, <http://www.libinst.cz/data/buchanan-projev.pdf>.)
- [4] BUTLER, E. 1996. Hayek a jeho prínos k politickému a ekonomickému mysleniu dneška. Bratislava: Inštitút liberálnych štúdií, 1996. 170 s. ISBN 80-967459-8-0.
- [5] ETZIONI, A. 1995. Morální dimenze ekonomiky. Praha: Victoria Publishing, 1995. 243 s. ISBN 80-85865-19-X.
- [6] HAYEK, F.A. 1991. Právo, zákonodárství a svoboda (zv. 2). Praha: Academia, 1991. 140 s. ISBN 80-200-0309-6.
- [7] KING, A., SCHNEIDER, B. 1991. První globální revoluce (Svět na prahu nového tisíciletí). Bratislava: Bradlo, 1991. 209 s. ISBN 80-7127-048-2.
- [8] NOVAK, M. 1992. Duch demokratického kapitalizmu. Praha: Občanský institut, 1992. 433 s. ISBN 80-900190-1-3.
- [9] NOVAK, M. 1998. Filosofie svobody. Praha: Vyšehrad, 1998. 240 s. ISBN 80-7021-264-0.
- [10] SCHWARZ, J. 2002. Křesťanský filosof a ekonom Michael Novak. Praha: Liberální institut, 2002. 92 s. ISBN 80-86389-17-0.

Kontaktné údaje

Ing. Marián VONGREJ, PhD.
Katedra ekonomickej teórie
Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1

Vedecký časopis FINANČNÉ TRHY, Bratislava,
Derivat 2015, ISSN 1336-5711, 2/2015

852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: marian.vongrej@euba.sk